ISSN 1643-8183
eISSN 2353-8139
Artykuł został opublikowany zgodnie ze standardami Libre Open Access i jest objęty warunkami licencji Creative Commons CC BY-ND 4.0 Międzynarodowe

Zeszyty Prawnicze
26.3 / 2026, s. 227-248
https://doi.org/10.21697/zp.2026.26.3.10

MONUMENTA AERE PERENNIORA

Tomasz Palmirski
Uniwersytet Jagielloński
https://orcid.org/0000-0002-5916-7089
palmirski@interia.pl

Kamil Sorka
Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie
https://orcid.org/0000-0002-0681-2865
kamilsorka@gmail.com

NOVELLAE IUSTINIANI. NOV. 118
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Nowela 118 wydana przez Justyniana w 543 roku (wraz z uzupełniającą ją Nowelą 127 z 548 roku) reguluje w sposób kompleksowy zasady powołania do spadku w sytuacji, gdy brak jest ważnego testamentu. W myśl tej noweli spadkobiercy ustawowi podzieleni byli na cztery klasy. I tak: I klasę spadkobierców stanowili zstępni, II – wstępni, rodzeństwo rodzone oraz dalsi wstępni spadkodawcy, III – ponownie rodzeństwo rodzone spadkodawcy, a po nim rodzeństwo przyrodnie, zaś w IV klasie dziedziczyli dalsi krewni boczni zmarłego. I właśnie ten nowy porządek dziedziczenia *ab intestato*, stanowiący bez wątpienia istotny element rzymskiej spuścizny prawnej, jest przedmiotem niniejszego opracowania.

P I H
ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΑΝΑΙΡΟΥΣΑ ΤΑ ADGNATIKA ΔΙΚΑΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΥΣΑ ΤΑΣ ΕΞ ΑΔΙΑΘΕΤΟΥ ΚΛΗΣΕΙΣ

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Πέτρῳ τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν τῆς ἕω πραιτωρίων.

<Προοίμιον.> Πολλοὺς καὶ διαφόρους νόμους ἐν τοῖς παλαιοτέροις χρόνοις ἐκπεφωνημένους εὑρίσκοντες, δι᾽ ὧν οὐ δικαίως διαφορὰ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς μεταξὺ τῶν συγγενῶν ἐξ ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν εἰσενήνεκται, ἀναγκαῖον εἶναι συνείδομεν πάσας ὁμοῦ τὰς ἐξ ἀδιαθέτου τῆς συγγενείας διαδοχὰς διὰ τοῦ παρόντος νόμου σαφεῖ καὶ συντόμῳ διαιρέσει διατυπῶσαι, ὥστε τῶν προτέρων νόμων τῶν ὑπὲρ ταύτης τῆς αἰτίας τεθειμένων ἀργούντων τοῦ λοιποῦ ταῦτα μόνα παραφυλάττεσθαι ἅπερ νῦν διατυποῦμεν. Ἐπειδὴ τοίνυν πᾶσα ἡ τοῦ γένους ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴ τρισὶ γνωρίζεται τάξεσι, τουτέστι τῇ τε τῶν ἀνιόντων καὶ τῇ τῶν κατιόντων καὶ τῇ τῶν ἐκ πλαγίου, ἥτις εἰς adgnatous καὶ cognatous διαιρεῖται, πρώτην εἶναι διατυποῦμεν τὴν τῶν κατιόντων διαδοχήν.

CAPUT I

Εἴ τις τοίνυν τῶν κατιόντων ὑπείη τῷ ἀδιαθέτῳ τελευτήσαντι οἱασδήποτε φύσεως ἢ βαθμοῦ, εἴτε ἐξ ἀρρενογονίας εἴτε ἐκ θηλυγονίας καταγόμενος, καὶ εἴτε αὐτεξούσιος εἴτε ὑπεξούσιος εἴη, πάντων τῶν ἀνιόντων καὶ τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν προτιμάσθω. κἂν γὰρ ὁ τελευτήσας ἑτέρου ὑπεξούσιος ἦν, ὅμως τοὺς αὐτοῦ παῖδας, οἱασδήποτε ἂν ὦσι φύσεως ἢ βαθμοῦ, καὶ αὐτῶν τῶν γονέων προτιμᾶσθαι κελεύομεν ὧν ὑπεξούσιος ἦν ὁ τελευτήσας, ἐπ᾽ ἐκείνοις δηλαδὴ τοῖς πράγμασιν ἅτινα κατὰ τοὺς ἄλλους ἡμῶν νόμους τοῖς πατράσιν οὐ προσπορίζεται. ἐπὶ γὰρ τῇ χρήσει τῶν πραγμάτων τούτων ὀφειλούσῃ προσπορίζεσθαι ἢ φυλάττεσθαι τοὺς περὶ τούτων ἡμῶν νόμους τοῖς γονεῦσι φυλάττομεν· οὕτω μέντοιγε, ὥστε εἴ τινα τούτων τῶν κατιόντων παῖδας καταλιπόντα τελευτῆσαι συμβαίη, τοὺς ἐκείνου υἱοὺς ἢ θυγατέρας ἢ τοὺς ἄλλους κατιόντας εἰς τὸν τοῦ ἰδίου γονέως τόπον ὑπεισιέναι, εἴτε ὑπεξούσιοι τῷ τελευτήσαντι εἴτε αὐτεξούσιοι εὑρεθεῖεν, τοσοῦτον ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ τελευτήσαντος λαμβάνοντας μέρος, ὁσοιδήποτε ἂν ὦσιν, ὅσον

118
ROZPORZĄDZENIE UCHYLAJĄCE UPRAWNIENIA WYNIKAJĄCE Z POKREWIEŃSTWA AGNACYJNEGO I USTALAJĄCE ZASADY DZIEDZICZENIA BEZTESTAMENTOWEGO

Ten sam cesarz do najdostojniejszego prefekta świętej prefektury Wschodu Petrusa.

Wstęp. Dowiadując się, że w dawnych czasach ogłoszono wiele różnych praw, na mocy których wprowadzono niesprawiedliwą różnicę w dziedziczeniu ustawowym między krewnymi kognacyjnymi w linii męskiej i żeńskiej, uznaliśmy za konieczne ustanowienie w niniejszym prawie (noweli) jasnego i zwięzłego rozróżnienia co do wszystkich przypadków dziedziczenia ustawowego krewnych, tak aby poprzednie prawa uchwalone w tym przedmiocie przestały obowiązywać, a przestrzegane będą jedynie regulacje ustanowione obecnie. Ponieważ bowiem całość dziedziczenia beztestamentowego w rodzinie jest zawarta w trzech klasach, to znaczy w klasie wstępnych, zstępnych oraz krewnych bocznego stopnia, którzy są podzieleni na krewnych w linii męskiej i żeńskiej, rozporządzamy, że pierwsze w kolejności jest dziedziczenie zstępnych.

Rozdział 1

Jeśli zatem ktoś, kto umiera bez testamentu, pozostawia zstępnych jakiejkolwiek płci i <związanych z nim> jakimkolwiek stopniem pokrewieństwa, niezależnie od tego, czy <są oni z nim spokrewnieni> w linii męskiej czy żeńskiej, i niezależnie od tego, czy są oni osobami niepodlegającymi niczyjej władzy <ojcowskiej>, czy takiej władzy podlegają, taki zstępny będzie miał pierwszeństwo przed wszystkimi wstępnymi i krewnymi bocznego stopnia. Postanawiamy, że nawet gdyby zmarły podlegał władzy <ojcowskiej> innej osoby, to jednak jego zstępni jakiejkolwiek płci i w jakimkolwiek stopniu pokrewieństwa będą mieli pierwszeństwo przed wstępnym, pod którego władzą ojcowską znajdował się ten, który zmarł – oczywiście w odniesieniu do tych rzeczy, które nie są nabywane na mocy innych naszych praw przez wstępnych <sprawujących władzę

ὁ αὐτῶν γονεὺς εἰ περιῆν ἐκομίζετο, ἥντινα διαδοχὴν in stirpes ἡ ἀρχαιότης ἐκάλεσεν. ἐπὶ ταύτης γὰρ τῆς τάξεως τὸν βαθμὸν ζητεῖσθαι οὐ βουλόμεθα, ἀλλὰ μετὰ τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων τοὺς ἐκ <τοῦ> προτελευτήσαντος υἱοῦ ἢ θυγατρὸς ἐγγόνους καλεῖσθαι θεσπίζομεν, οὐδεμιᾶς εἰσαγομένης διαφορᾶς, εἴτε ἄρρενες εἴτε θήλειαι ὦσι, καὶ εἴτε ἐξ ἀρρενογονίας εἴτε ἐκ θηλυγονίας κατάγονται, εἴτε ὑπεξούσιοι εἴτε καὶ αὐτεξούσιοι εἴησαν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς τῶν κατιόντων διαδοχῆς ἐτυπώσαμεν· ἀκόλουθον δὲ εἶναι συνείδομεν καὶ περὶ τῶν ἀνιόντων διατάξασθαι, ὅπως ἂν εἰς τὴν τῶν κατιόντων κληθεῖεν διαδοχήν.

CAPUT II

Εἰ τοίνυν ὁ τελευτήσας κατιόντας μὲν μὴ καταλίποι κληρονόμους, πατὴρ δὲ ἢ μήτηρ ἢ ἄλλοι γονεῖς αὐτῷ ἐπιζήσουσι, πάντων τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν τούτους προτιμᾶσθαι θεσπίζομεν, ἐξηρημένων μόνων ἀδελφῶν ἐξ ἑκατέρου γονέως συναπτομένων τῷ τελευτήσαντι, ὡς διὰ τῶν ἑξῆς δηλωθήσεται. εἰ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνιόντων περίεισι, τούτους προτιμᾶσθαι κελεύομεν, οἵτινες ἐγγύτεροι τῷ βαθμῷ εὑρεθεῖεν, ἄρρενάς τε καὶ θηλείας, εἴτε πρὸς μητρὸς εἴτε πρὸς πατρὸς εἶεν. εἰ δὲ τὸν αὐτὸν ἔχουσι βαθμόν, ἐξ ἴσης εἰς αὐτοὺς ἡ κληρονομία διαιρεθήσεται, ὥστε τὸ μὲν ἥμισυ λαμβάνειν πάντας τοὺς πρὸς πατρὸς ἀνιόντας, ὁσοιδήποτε ἂν ὦσι, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἥμισυ τοὺς πρὸς μητρὸς ἀνιόντας, ὁσουσδήποτε ἂν αὐτοὺς εὑρεθῆναι συμβαίη. εἰ δὲ μετὰ τῶν ἀνιόντων εὑρεθῶσιν ἀδελφοὶ ἢ ἀδελφαὶ ἐξ ἑκατέρων γονέων συναπτόμενοι τῷ τελευτήσαντι, μετὰ τῶν ἐγγυτέρων τῷ βαθμῷ ἀνιόντων κληθήσονται, εἰ καὶ πατὴρ ἢ μήτηρ εἴησαν, διαιρουμένης εἰς αὐτοὺς δηλαδὴ τῆς κληρονομίας κατὰ τὸν τῶν προσώπων ἀριθμόν, ἵνα καὶ τῶν ἀνιόντων καὶ τῶν ἀδελφῶν ἕκαστος ἴσην ἔχοιεν μοῖραν. οὐδεμίαν χρῆσιν ἐκ τῆς τῶν υἱῶν ἢ θυγατέρων μοίρας ἐν τούτῳ τῷ θέματι δυναμένου τοῦ πατρὸς ἑαυτῷ παντελῶς ἐκδικεῖν, ἐπειδὴ ἀντὶ ταύτης τῆς χρήσεως μέρος αὐτῷ τῆς κληρονομίας καὶ κατὰ δεσποτείας δίκαιον διὰ τοῦ παρόντος δεδώκαμεν νόμου. οὐδεμιᾶς φυλαττομένης διαφορᾶς μεταξὺ τῶν προσώπων τούτων, εἴτε θήλειαι εἴτε ἄρρενες εἴησαν οἱ πρὸς τὴν κληρονομίαν καλούμενοι, καὶ εἴτε δι᾽ ἄρρενος ἢ θήλεος προσώπου συνάπτονται, καὶ εἴτε αὐτεξούσιος εἴτε ὑπεξούσιος ἦν ὃν διαδέχονται.

ojcowską>. W zakresie używania takich majątków, które powinno przypadać czy też być zastrzeżone ojcom (zwierzchnikom familijnym), utrzymujemy na ich korzyść <w mocy> nasze prawa dotyczące takich <majątków>. Z tym wszakże zastrzeżeniem, że jeśli jeden z takich zstępnych umrze, pozostawiając potomków, jego synowie lub córki lub dalsi zstępni wstąpią na jego miejsce, niezależnie od tego, czy pozostawali pod władzą ojcowską zmarłego, czy jej nie podlegali, i niezależnie od tego, ilu ich będzie, oraz otrzymają taki udział w spadku po zmarłym, jaki miałby ich wstępny (ojciec), gdyby żył. Tego typu następstwo nazywano dawniej dziedziczeniem według szczepów. W tej klasie dziedziczenia nie chcemy dociekać stopnia <pokrewieństwa>, ale postanawiamy, że wnuki zrodzone z syna lub córki zmarłych przed <otwarciem spadku> będą powoływane <do niego> razem z <innymi jego> synami i córkami, bez względu na płeć oraz na to, czy są pod władzą ojcowską, czy nie. Są to zasady, które ustanowiliśmy w odniesieniu do dziedziczenia zstępnych. Uznaliśmy jednak również za właściwe ustalenie kolejności, w jakiej wstępni powinni być powoływani do dziedziczenia po zstępnych.

Rozdział 2

Jeśli zatem zmarły nie pozostawił żadnych zstępnych jako spadkobierców, ale jego ojciec lub matka, lub inni wstępni przeżyli go, postanawiamy, że będą oni mieli pierwszeństwo przed wszystkimi krewnymi w linii bocznej, z wyjątkiem tylko rodzeństwa spokrewnionego ze zmarłym przez ojca i matkę, jak to wyraźnie zostało wskazane w kolejnych przepisach. Jeśli nadal żyje wielu wstępnych, nakazujemy, aby pierwszeństwo mieli ci, którzy okażą się najbliżsi stopniem, zarówno mężczyźni, jak i kobiety, oraz niezależnie od tego, czy są to <wstępni> ze strony ojca, czy matki. Jeśli są tego samego stopnia <pokrewieństwa>, spadek zostanie podzielony równo między nich w taki sposób, że wszyscy wstępni ze strony ojca, niezależnie od ich liczby, mogą otrzymać jedną połowę, a wstępni ze strony matki drugą połowę, niezależnie od tego, ilu się ich znajdzie. Jeśli obok wstępnych zostaną odnalezieni bracia i siostry zmarłego spokrewnieni z nim zarówno przez ojca, jak i matkę, zostaną oni powołani do <spadku> wraz z najbliższymi wstępnymi, chociaż ten ostatni może być ojcem lub matką <spadkodawcy>, a spadek musi

Ὑπόλοιπόν ἐστιν ἵνα καὶ τὴν τρίτην ὁρίσωμεν τάξιν, ἥτις ἐκ πλαγίου καλεῖται καὶ εἰς adgnatous καὶ cognatous διαιρεῖται, ἵνα καὶ τούτου τοῦ μέρους διατυπωθέντος πανταχόθεν ὁ νόμος τέλειος εὑρεθείη.

CAPUT III

Εἰ τοίνυν ὁ τελευτήσας μήτε κατιόντας μήτε ἀνιόντας καταλείψει, πρώτους πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦμεν τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς καὶ τῆς αὐτῆς μητρὸς τεχθέντας, οὓς καὶ μετὰ τῶν πατέρων πρὸς τὴν κληρονομίαν ἐκαλέσαμεν. τούτων δὲ μὴ ὑπόντων ἐν δευτέρᾳ τάξει ἐκείνους τοὺς ἀδελφοὺς πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦμεν, οἵτινες ἐξ ἑνὸς γονέως συνάπτονται τῷ τελευτήσαντι, εἴτε διὰ τοῦ πατρὸς μόνου εἴτε διὰ τῆς μητρός. εἰ δὲ τῷ τελευτήσαντι ἀδελφοὶ ὑπείησαν καὶ ἑτέρου ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῆς προτελευτησάντων παῖδες, κληθήσονται πρὸς τὴν κληρονομίαν οὗτοι μετὰ τῶν πρὸς πατρὸς καὶ πρὸς μητρὸς θείων, ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν, καὶ ὁσοιδήποτε ἂν ὦσι, τοσοῦτον ἐκ τῆς κληρονομίας λήψονται μέρος ὅσον ὁ αὐτῶν γονεὺς ἤμελλε λαμβάνειν εἰ ἐπέζησεν. ὅθεν ἀκόλουθόν ἐστιν, ἵνα εἰ τυχὸν ὁ προτελευτήσας ἀδελφός, οὗ οἱ παῖδες περίεισι, δι᾽ ἑκατέρου γονέως τῷ νῦν τελευτήσαντι προσώπῳ συνήπτετο, οἱ δὲ περιόντες ἀδελφοὶ διὰ τοῦ πατρὸς μόνου τυχὸν ἢ τῆς μητρὸς αὐτῷ συνήπτοντο, προτιμηθῶσιν οἱ τούτου παῖδες τῶν ἰδίων θείων, εἰ καὶ τρίτου εἰσὶ βαθμοῦ (εἴτε πρὸς πατρὸς εἴτε πρὸς μητρὸς εἴησαν οἱ θεῖοι, καὶ εἴτε ἄρρενες εἴτε θήλειαι), ὥσπερ ὁ αὐτῶν γονεὺς προετιμᾶτο εἰ περιῆν. καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων, εἰ ὁ μὲν περιὼν ἀδελφὸς ἐξ ἑκατέρου γονέως συνάπτεται τῷ τελευτήσαντι, ὁ δὲ προτελευτήσας δι᾽ ἑνὸς γονέως συνήπτετο. τοὺς τούτου παῖδας ἐκ τῆς κληρονομίας ἀποκλείομεν, ὥσπερ καὶ αὐτὸς εἰ περιῆν ἐξεκλείετο. τὸ δὲ τοιοῦτον προνόμιον ἐν ταύτῃ τῇ τάξει τῆς συγγενείας μόνοις παρέχομεν τοῖς τῶν ἀδελφῶν ἀρρένων ἢ θηλειῶν υἱοῖς ἢ θυγατράσιν, ἵνα εἰς τὰ τῶν ἰδίων γονέων δίκαια ὑπεισέλθωσιν, οὐδενὶ δὲ ἄλλῳ παντελῶς προσώπῳ ἐκ ταύτης τῆς τάξεως ἐρχομένῳ τοῦτο τὸ δίκαιον συγχωροῦμεν. ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς τῶν ἀδελφῶν παισὶ τότε ταύτην τὴν εὐεργεσίαν παρέχομεν, ὅτε μετὰ τῶν ἰδίων κρίνονται θείων ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν, εἴτε πρὸς πατρὸς εἴτε πρὸς μητρὸς εἶεν. εἰ δὲ μετὰ τῶν ἀδελφῶν τοῦ τελευτήσαντος καὶ ἀνιόντες, ὡς ἤδη προείπομεν, πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦνται, οὐδενὶ

zostać podzielony między nich zgodnie z liczbą osób, tak aby każdy ze wstępnych i każde z rodzeństwa miało równy udział <w spadku>. Ojciec nie może w takim przypadku rościć sobie absolutnie żadnego prawa do użytkowania udziału swoich synów lub córek, ponieważ zamiast użytkowania daliśmy mu niniejszym prawem udział w spadku na zasadzie pełnej własności. Nie należy czynić żadnej różnicy między takimi osobami powołanymi do spadku, niezależnie od tego, czy są mężczyznami czy kobietami, czy są spokrewnieni <ze zmarłym> przez mężczyzn czy kobiety, <jak również nie jest istotne to>, czy osoba, po której dziedziczą, nie podlegała niczyjej władzy <ojcowskiej>, czy takiej władzy podlegała.

Pozostaje, abyśmy określili trzecią klasę dziedziczenia, a mianowicie krewnych bocznego stopnia, którzy są podzieleni na krewnych agnacyjnych i kognacyjnych, tak aby po wydaniu odnośnych regulacji prawo było kompletne pod każdym względem.

Rozdział 3

Jeżeli zatem zmarły nie pozostawi zstępnych ani wstępnych, do spadku powołujemy w pierwszej kolejności <jego> braci i siostry zrodzone z tego samego ojca i matki, których powołaliśmy do spadku także ze wstępnymi. Jeżeli zaś ich nie ma, do spadku powołujemy w drugiej kolejności tych braci i siostry, którzy są spokrewnieni ze zmarłym przez jednego z rodziców, czy to tylko przez ojca, czy tylko przez matkę. Jeżeli jednak zmarły pozostawi rodzeństwo, a także dzieci innego brata lub siostry, którzy zmarli wcześniej, zostaną one, niezależnie od tego, czy są płci męskiej, czy żeńskiej, powołane do spadku wraz z braćmi i siostrami swojego ojca lub matki. Lecz niezależnie od tego, jak wielu ich będzie, otrzymują tylko taki udział w spadku, jaki przypadłby ich rodzicom, gdyby żyli. Logicznym wnioskiem z tego jest stwierdzenie, że jeżeli, na przykład, zmarły brat lub siostra, którego dzieci żyją, był spokrewniony ze zmarłym przez obojga rodziców i istnieją bracia lub siostry, którzy przeżyli, spokrewnieni wyłącznie przez ojca lub wyłącznie przez matkę, takie dzieci tego brata lub siostry, chociaż w trzecim stopniu pokrewieństwa, wyprzedzą przyrodnich braci lub przyrodnie siostry ojca lub matki <w porządku dziedziczenia>, tak jak wyprzedziłby te osoby ich

τρόπῳ πρὸς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴν τοὺς τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τῆς ἀδελφῆς παῖδας καλεῖσθαι συγχωροῦμεν, οὐδὲ εἰ ἐξ ἑκατέρου γονέως ὁ αὐτῶν πατὴρ ἢ μήτηρ συνήπτετο τῷ τελευτήσαντι. ὁπότε τοίνυν τοῖς τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς παισὶ τοιοῦτο προνόμιον δεδώκαμεν, ἵνα τὸν τῶν γονέων ὑπεισιόντες τόπον μόνοι τρίτου ὄντες βαθμοῦ μετὰ τῶν ἐκ δευτέρου βαθμοῦ πρὸς τὴν κληρονομίαν καλῶνται, ἐκεῖνο πρόδηλόν ἐστιν, ὅτι τῶν θείων τοῦ τελευτήσαντος ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν, εἴτε πρὸς πατρὸς εἴτε πρὸς μητρὸς εἴησαν, προτιμῶνται, εἰ καὶ ἐκεῖνοι τρίτον ὁμοίως συγγενείας βαθμὸν ἔχοιεν. 1. Εἰ δὲ μήτε ἀδελφοὺς μήτε παῖδα ἀδελφῶν, ὡς εἰρήκαμεν, ὁ τελευτήσας καταλείψει, πάντας τοὺς ἐφεξῆς ἐκ πλαγίου συγγενεῖς πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦμεν κατὰ τὴν ἑνὸς ἑκάστου βαθμοῦ προτίμησιν, ἵνα οἱ ἐγγύτεροι τῷ βαθμῷ αὐτοὶ τῶν λοιπῶν προτιμῶνται. εἰ δὲ πολλοὶ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ εὑρεθῶσι, κατὰ τὸν τῶν προσώπων ἀριθμὸν μεταξὺ αὐτῶν ἡ κληρονομία διαιρεθήσεται, ὅπερ in capita οἱ ἡμέτεροι λέγουσι νόμοι.

CAPUT IV

Οὐδεμίαν δὲ εἶναι βουλόμεθα διαφορὰν ἐν οἱᾳδήποτε διαδοχῇ ἢ κληρονομίᾳ μεταξὺ τῶν πρὸς τὴν κληρονομίαν καλουμένων ἀρρένων ἢ θηλειῶν, οὓς πρὸς τὴν κληρονομίαν κοινῶς ὡρίσαμεν καλεῖσθαι, εἴτε δι᾽ ἄρρενος εἴτε διὰ θήλεος προσώπου συνήπτοντο τῷ τελευτήσαντι· ἀλλ᾽ ἐπὶ πασῶν τῶν διαδοχῶν τὴν τῶν adgnatων τε καὶ cognatων διαφορὰν ἀργεῖν κελεύομεν, εἴτε διὰ θῆλυ πρόσωπον εἴτε δι᾽ ἐμαγκιπατίονα ἢ ἕτερον οἱονδήποτε τρόπον τοῖς προτέροις ἐτρακταΐζετο νόμοις, καὶ πάντας δίχα τινὸς τοιαύτης διαφορᾶς κατὰ τὸν τῆς ἰδίας συγγενείας βαθμὸν εἰς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου τῶν συγγενῶν διαδοχὴν ἐλθεῖν κελεύομεν.

CAPUT V

Ἐξ ὧν δὲ περὶ τῆς κληρονομίας εἰρήκαμέν τε καὶ διετυπώσαμεν, καὶ τὰ περὶ τῆς ἐπιτροπῆς δῆλα καθέστηκε. θεσπίζομεν γὰρ ἕκαστον κατὰ τὸν βαθμὸν καὶ τὴν τάξιν, καθ᾽ ἣν πρὸς τὴν κληρονομίαν καλεῖται ἢ μόνος ἢ μεθ᾽ ἑτέρων, καὶ τὸ λειτούργημα τῆς ἐπιτροπῆς ὑπελθεῖν, οὐδεμιᾶς οὐδὲ ἐν τούτῳ τῷ μέρει διαφορᾶς εἰσαγομένης ἐκ τῶν adgnatικῶν ἢ cognatικῶν δικαίων, ἀλλὰ πάντων ὁμοίως εἰς τὴν ἐπιτροπὴν καλουμένων τῶν τε δι᾽ ἀρρενογονίας τῶν τε διὰ θηλυγονίας τῷ ἀνήβῳ συναπτομένων.

rodzic, gdyby żył. I przeciwnie: jeżeli pozostały przy życiu brat lub siostra są spokrewnieni ze zmarłym przez oboje rodziców, a brat lub siostra, którzy zmarli przed <śmiercią spadkodawcy>, byli spokrewnieni tylko przez jednego z rodziców, wówczas ich dzieci nie zostaną dopuszczone od spadku, tak jak oni sami (ich rodzice), gdyby żyli. Przywilej ten przyznajemy w tym porządku pokrewieństwa tylko synom i córkom rodzeństwa męskiego i żeńskiego, tak aby mogli wstąpić w prawa swoich <zmarłych> rodziców. Nie udzielamy jednak tego przywileju żadnym innym osobom branym pod uwagę w tym porządku. Z drugiej strony przyznajemy to dobrodziejstwo dzieciom rodzeństwa jedynie w przypadku, gdy dziedziczą one tylko wraz z wujami i ciotkami, czy byliby od strony ojca, czy od strony matki. Jeżeli jednak, jak powiedziano wyżej, do spadku powołani wraz z rodzeństwem zmarłego są także wstępni, to w żaden sposób nie dozwalamy, aby dzieci <jego> brata lub siostry nie były powoływane do dziedziczenia beztestamentowego, choćby ich ojciec lub matka byli spokrewnieni ze zmarłym przez oboje rodziców. Skoro więc daliśmy dzieciom brata i siostry <zmarłego> ten przywilej, że one same, chociaż w trzecim stopniu pokrewieństwa, będą powoływane do spadku w miejsce swoich rodziców wraz z tymi, którzy są spokrewnieni w stopniu drugim, jasne jest, że mają one pierwszeństwo przed wujami i ciotkami, czy to od strony ojca, czy to od strony matki, chociaż ci drudzy również znajdują się w trzecim stopniu pokrewieństwa. 1. Jeżeli zmarły nie pozostawi, jak już stwierdziliśmy, ani rodzeństwa, ani dzieci rodzeństwa, wówczas powołujemy do spadku kolejno wszystkich pozostałych krewnych w linii bocznej, zgodnie z pierwszeństwem przyznanym stopniom ich pokrewieństwa, tak aby osoby bliższe stopniem wyprzedzały te pozostałe (spokrewnione w dalszym stopniu). Jeżeli jednak okaże się, że jest kilka osób tego samego stopnia pokrewieństwa, spadek należy podzielić między nich według liczby osób, co nasze prawa określają jako podział według głów.

Rozdział 4

Nie chcemy ponadto, aby przy jakimkolwiek dziedziczeniu lub spadku istniała jakakolwiek różnica pomiędzy powołanymi do spadku mężczyznami i kobietami, którzy, jak ustaliliśmy, będą powołani do spadku

ταῦτα δὲ λέγομεν, εἰ ἄρρενες καὶ τέλειοι τὴν ἡλικίαν εἴησαν καὶ ὑπὸ μηδενὸς νόμου κωλύονται τὴν ἐπιτροπὴν ὑπελθεῖν μηδὲ ἐξκουσατίονι ἁρμοζούσῃ αὐτοῖς κέχρηνται. ταῖς γὰρ γυναιξὶ καὶ ἡμεῖς ἀπαγορεύομεν τὰ τῆς ἐπιτροπῆς ὑπελθεῖν λειτουργήματα, εἰ μὴ μήτηρ ἢ μάμμη εἴη· ταύταις γὰρ μόναις κατὰ τὴν τῆς κληρονομίας τάξιν καὶ τὴν ἐπιτροπὴν ὑπελθεῖν ἐφίεμεν, ἐὰν ἐν ὑπομνήμασι καὶ γάμοις ἑτέροις καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Βελλειανείου δόγματος ἀπαγορεύσωσι. ταῦτα γὰρ φυλάττουσαι πάντων τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν προτιμηθήσονται, τῶν testamentariων μόνων ἐπιτρόπων προλαμβανόντων αὐτάς· τὴν γὰρ τοῦ τελευτήσαντος βούλησίν τε καὶ ἐπιλογὴν προτιμᾶσθαι βουλόμεθα. εἰ δὲ πολλοὶ τὸν αὐτὸν τῆς συγγενείας ἔχοντες βαθμὸν καλοῦνται πρὸς τὴν ἐπιτροπήν, κελεύομεν αὐτοὺς κοινῇ συνελθόντας παρὰ τῷ ἄρχοντι, ᾧ τούτου μέλει τοῦ μέρους, ἕνα ἢ καὶ πλείονας, ὅσοι πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς οὐσίας ἀρκοῦσιν, ἐξ αὐτῶν ἐπιλέξασθαι καὶ ὀνομάσαι, καὶ τοῦτον ἢ τούτους τὰ τοῦ ἀνήβου πράγματα διοικεῖν, τοῦ τῆς ἐπιτροπῆς κινδύνου πᾶσιν ἐπικειμένου τοῖς πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν καλουμένοις, καὶ τῶν οὐσιῶν αὐτῶν σιωπηρῶς ὑποκειμένων τῷ ἀνήβῳ ὑπὲρ ταύτης τῆς διοικήσεως.

CAPUT VI

Ταῦτα δὲ πάντα ὅσα περὶ διαδοχῶν τοῦ γένους ἐθεσπίσαμεν ἐπ᾽ ἐκείνοις βουλόμεθα κρατεῖν, ὅσοι τῆς καθολικῆς ὑπάρχουσι πίστεως. ἐπὶ γὰρ τοῖς αἱρετικοῖς τοὺς ἤδη παρ᾽ ἡμῶν τεθέντας νόμους βεβαίους εἶναι κελεύομεν μηδένα καινισμὸν ἢ ἐλάττωσιν ἐκ τοῦ παρόντος ὑφισταμένους νόμου. ἅπερ τοίνυν διὰ ταύτης τῆς διατάξεως τῆς εἰς τὸ διηνεκὲς φυλαχθησομένης ἡ ἡμετέρα ἐθέσπισε γαληνότης, ἐπ᾽ ἐκείνοις βουλόμεθα κρατεῖν τοῖς θέμασιν, ἅτινα ἐκ προοιμίων τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τῆς παρούσης ἕκτης ἐπινεμήσεως συνέβη ἢ καὶ μετὰ ταῦτα συμβήσεται. τὰ γὰρ προλαβόντα θέματα τὰ μέχρι τοῦ μνημονευθέντος χρόνου ἀποβάντα κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους τέμνεσθαι παρακελευόμεθα.

<Ἐπίλογος.> Ἡ ἐνδοξότης τοίνυν ἡ σὴ τὰ διὰ τοῦ παρόντος νόμου παρ᾽ ἡμῶν διατυπωθέντα εἰς τὴν ἁπάντων γνῶσιν ἐλθεῖν προνοησάτω, ἐπὶ ταύτης μὲν τῆς βασιλίδος πόλεως ἰδίκτων κατὰ τὸ σύνηθες προτιθεμένων, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις προστάξεων πεμπομένων πρὸς τοὺς λαμπροτάτους τούτων ἡγουμένους, ὥστε μηδενὶ τῶν τῇ ἡμετέρᾳ βασιλείᾳ ὑποκειμένων ἄγνωστον γενέσθαι τὴν τῆς ἡμετέρας

łącznie, niezależnie od tego, czy są spokrewnieni ze zmarłym przez mężczyzn lub kobiety: lecz nakazujemy, aby we wszystkich przypadkach dziedziczenia zniknęło rozróżnienie między agnatami i kognatami, niezależnie od tego, czy we wcześniejszych prawach stwierdzono, że <taka różnica> wynika z bycia kobietą, uwolnienia spod władzy ojcowskiej, czy też z jakiegokolwiek innego powodu, i nakazujemy, aby wszyscy, bez żadnego rozróżnienia tego rodzaju, przystępowali do dziedziczenia beztestamentowego po krewnych, zgodnie ze stopniem swojego pokrewieństwa.

Rozdział 5

Z tego, co powiedzieliśmy i ustaliliśmy na temat spadku, jasno wynikają kwestie dotyczące opieki. Postanawiamy <zatem>, że każdy według stopnia swojego pokrewieństwa i kolejności powołania do spadku, czy to sam, czy z innymi, ma objąć wykonywanie opieki i nie będzie żadnej różnicy w tym względzie w związku z uprawnieniami wynikającymi z pokrewieństwa agnacyjnego albo kognacyjnego, lecz do sprawowania opieki będą jednakowo powołani wszyscy, zarówno ci, którzy są spokrewnieni z małoletnim przez mężczyzn, jak i ci, którzy są spokrewnieni z nim przez kobiety. Przy czym mówimy o tych <zasadach>, o ile byliby to pełnoletni mężczyźni, którym żadne prawo nie zabrania podjęcia opieki i którzy, chociaż byli do tego uprawnieni, nie powołali się na żadną przyczynę uzasadniającą wymówienie się od tego obowiązku. Zabraniamy kobietom, z wyjątkiem matki albo babki, podejmowania się funkcji opiekuna. Zezwalamy im (matce albo babce) na podjęcie opieki zgodnie z kolejnością dziedziczenia dopiero po złożeniu do protokołu publicznego oświadczenia, że nie zawrą powtórnego małżeństwa oraz że zrzekają się ochrony prawnej, <jaką daje im> welejańska uchwała senatu. Jeżeli to uczynią, będą miały pierwszeństwo w zakresie opieki nad wszystkimi krewnymi w linii bocznej i jedynie opiekunowie testamentowi będą mieli przed nimi pierwszeństwo, gdyż chcemy, aby miały pierwszeństwo wola i wybór zmarłego. Jeżeli jednak kilka osób <spokrewnionych ze spadkodawcą> w tym samym stopniu zostało powołanych do sprawowania opieki, nakazujemy im wszystkim, aby stawili się przed namiestnikiem (sędzią), który jest w tej sprawie właściwy, aby

ἡμερότητος περὶ τούτους πρόνοιαν· οὕτω μέντοι ὥστε δίχα πάσης ζημίας τῶν πολιτῶν καὶ ἐπαρχεωτῶν ἐν παντὶ τόπῳ τὴν τοῦ παρόντος νόμου ἐμφάνειαν γενέσθαι.

Dat. XVII k. Aug. Septimo Miliario imp. dn. Iustiniani pp. Aug. anno XVII post cons. Basilii vc. anno II Ind. VI.

można było wybrać i mianować spośród nich jednego lub kilku, tylu, ilu wymagać będzie zarząd majątkiem <małoletniego>, przy czym on lub oni będą to czynić na ryzyko wszystkich powołanych do sprawowania opieki, a ich majątek będzie obciążony milczącą (ustawową) hipoteką na rzecz małoletniego z tytułu takiego zarządu.

Rozdział 6

Jednakże chcemy, aby wszystkie postanowienia, które poczyniliśmy w odniesieniu do dziedziczenia w rodzinie, miały zastosowanie jedynie do osób wyznających wiarę katolicką. W odniesieniu do heretyków zarządzamy, aby prawa już przez Nas uchwalone pozostały w mocy i nie uległy żadnej zmianie ani osłabieniu na skutek obecnego prawa. A zatem chcemy, aby zasady, które Nasza Łagodność usankcjonowała na zawsze poprzez tego rodzaju konstytucję, miały zastosowanie do wszystkich przypadków, które powstały od początku 1 lipca obecnego, szóstego roku z bieżącego piętnastoletniego cyklu podatkowego (543 rok) lub które powstaną później. Zarządzamy, aby wszystkie przypadki, które powstały przed wspomnianym terminem, rozstrzygane były według dawnych praw.

Zakończenie. Dlatego Wasza Znakomitość musi się zatroszczyć, aby to, co zostało przez Nas postanowione w niniejszym prawie, dotarło do wiadomości wszystkich <naszych poddanych>, w tym cesarskim mieście (Konstantynopol) za pomocą edyktów wydanych w zwyczajowy sposób, w prowincjach za pomocą instrukcji urzędowych wysłanych do stojących na ich czele najznakomitszych namiestników, tak aby nikt z tych, którzy podlegają naszej władzy cesarskiej, nie mógł pozostać nieświadomy troski Naszej Łaskawości, jaką ich otaczamy, z tym zastrzeżeniem, że ogłoszenie niniejszego prawa ma zostać dokonane we wszystkich miejscach bez jakichkolwiek kosztów ponoszonych przez mieszkańców <tego cesarskiego> miasta lub prowincji.

Dane siedemnastego dnia przed Kalendami sierpniowymi w odległości siedmiu mil <od miasta Konstantynopola> w siedemnastym roku rządów Pana naszego cesarza Justyniana, na zawsze świętego i dostojnego,

w drugim roku po konsulacie męża najznakomitszego Basiliusa i w szóstym roku z bieżącego piętnastoletniego cyklu podatkowego (16 lipca 543 roku).

Ad Nov. 118 praef.

Podstawą powołania do spadku może być testament albo przepis prawa (*leges*, edykty pretora, uchwały senatu, rozporządzenia cesarskie). Dziedziczenie *ab intestato* ma miejsce wtedy, gdy zmarły nie pozostawił testamentu albo testament ten został unieważniony. W rozwoju prawa rzymskiego istniały trzy jego podstawowe systemy. Oparty na pokrewieństwie agnacyjnym system ustawy XII tablic (uzupełniony następnie przez dwie uchwały senatu – *SC Tertullianum* i *SC Orfitianum*), system mieszany – pretorski, który przy powoływaniu do spadku częściowo uwzględniał pokrewieństwo kognacyjne (pokrewieństwo krwi), oraz oparty wyłącznie na tym rodzaju pokrewieństwa system justyniański, którego komentowana nowela (wraz z uzupełniającą ją Nov. 127,1 z 548 roku) jest najważniejszym elementem.

Adresatem tej noweli jest Petrus Barsumes (gr. Πέτρος Βαρσύμης), pochodzący z Syrii wysoki rangą urzędnik, związany głównie z finansami publicznymi i administracją, który swoją karierę rozpoczynał jako bankier. Między innymi od 540 roku pełnił funkcję *comes sacrarum largitionum* zarządzającego skarbem państwa (*fiscus*). W latach 543-546 był prefektem prefektury Wschodu. Pomimo pozbawienia go tego stanowiska w 547 roku Barsumes został ponownie powołany na swój dawny urząd jako *comes sacrarum largitionum* (według rzymskiego historyka Prokopiusza z Cezarei, który opisuje go jako osobę zafascynowaną magią, duchami i manichejczykami, a także oskarża go o kradzież pieniędzy i oszukiwanie innych, stało się tak dzięki protekcji cesarzowej Teodory). Barsumes pozostał na tym stanowisku do około 550 (może 555) roku, kiedy to został ponownie mianowany prefektem prefektury Wschodu. Pełnił tę funkcję do 562 roku.

Ad Nov. 118,1

I klasę spadkobierców beztestamentowych (podobnie jak w ustawie XII tablic i edykcie pretorskim) stanowili zstępni spadkodawcy, niezależnie

od płci i tego, czy w chwili śmierci spadkodawcy (mężczyzny albo kobiety) znajdowali się oni pod jego władzą, władzą innej osoby, czy też byli osobami *sui iuris* (nie podlegali niczyjej władzy). Przy czym o powołaniu do spadku decyduje tutaj wyłącznie pokrewieństwo wynikające z więzów krwi. Natomiast, o czym była już mowa wyżej, według dawnego *ius civile* (ustawa XII tablic) do spadku w tej klasie powoływani byli wyłącznie agnaci – każde dziecko zmarłego ojca rodziny (*pater familias*), a gdyby nie żyły, to dzieci dzieci itd. oraz *uxor in manu*, czyli żona, która w chwili śmierci była pod władzą zmarłego męża, zaś stosownie do norm *ius honorarium*, które zaczęło przy powoływaniu spadkobierców w tej klasie uwzględniać pokrewieństwo kognacyjne w pierwszej kolejności dziedziczyły dzieci spadkodawcy, zarówno rodzone, jak i przysposobione (niezależnie od tego, czy w chwili jego śmierci pozostawały pod jego władzą czy też nie). Przy czym osoba, która została oddana do adopcji (i znajdowała się pod władzą przysposabiającego), nie mogła, stosownie do postanowień edyktu pretorskiego, dziedziczyć po swoim ojcu biologicznym. Stan ten uległ zmianie dopiero w 530 roku (C.8,47,10), kiedy to przyznano synowi zmarłego, znajdującemu się w innej rodzinie agnacyjnej, prawo do dziedziczenia *ab intestato* po zmarłym ojcu biologicznym. Co następnie zostało powtórzone w komentowanym fragmencie. Przedstawione wyżej zasady odnosiły się do sytuacji, gdy spadkodawca był osobą *sui iuris*. Natomiast gdy spadkodawca był osobą *alieni iuris*, pozostającą pod władzą ojca rodziny (*pater familias*) w przypadku majątku (tzw. *bona adventicia*), który uzyskał on z jakiegokolwiek źródła, poza majątkiem zwierzchnika familijnego (takim był na przykład majątek uzyskany w związku ze służbą wojskową – *peculium castrense*), utrzymane zostały opisane wyżej zasady ogólne, przy czym Justynian pozostawił ojcu rodziny kwalifikowane użytkowanie (*ususfructus*) owej *bona advencicia*, dając tym samym spadkobiercom (zstępnym zmarłego) jedynie „nagą własność" (własność bez prawa do pożytków, które przynosiła rzecz). Kolejną zmianą było równouprawnienie dalszych zstępnych spadkodawcy, a zatem do spadkobrania w tej klasie powoływani byli również descendenci jego córki lub wnuczki. Justynian odszedł tym samym od dotychczasowych regulacji zawartych w edykcie pretorskim, które ograniczały prawa spadkowe przysługujące

dalszym zstępnym spadkodawcy, w ten sposób że przysługiwały one jedynie osobom spokrewnionym z nim w linii męskiej.

Jeżeli chodzi o sposób podziału spadku pomiędzy spadkobierców I klasy dziedziczenia *ab intestato*, Justynian przyjmuje, że w razie mnogości w tym samym stopniu dzielono spadek po równo, wedle głów (*in capita*). Natomiast w razie śmierci uprawnionego w tej klasie spadkobiercy przed spadkodawcą, należny mu udział przechodził z mocy prawa na jego zstępnych (dalszych zstępnych spadkodawcy). Ten sposób podziału spadku nazwano *in stirpes* (według szczepów).

Pamiętać również należy, że komentowana Nov. 118 dotyczyła wyłącznie zstępnych, określanych jako *liberi legitimi*, a więc dzieci pochodzących z małżeństwa uznanego przez prawo (*iustum matrimonium*, *matrimonium legitimum*). Natomiast *liberi naturales* (dzieci pochodzące z konkubinatu) nie miały na gruncie tej noweli zdolności do dziedziczenia *ab intestato* po ojcu (po matce dziedziczyły jako jej krewni kognacyjni na równi z innymi dziećmi, w tym również pochodzącymi z małżeństwa). Mogły po nim dziedziczyć w ograniczonym zakresie jedynie w oparciu o postanowienia zawarte w Nov. 89 (z 539 roku).

Przy czym takim dzieciom mogło zostać nadane stanowisko dziecka małżeńskiego (tzw. *legitimatio*), wskutek czego uzyskiwały one prawo do dziedziczenia po ojcu.

I w końcu dzieci pochodzące z przygodnego związku nie posiadały żadnych praw do dziedziczenia po swoim ojcu biologicznym.

Ad Nov. 118,2

Oparcie porządku dziedziczenia *ab intestato* wyłącznie na pokrewieństwie kognacyjnym pozwoliło po raz pierwszy dopuścić do dziedziczenia wstępnych. Wcześniej bowiem zarówno *ius civile*, jak i edykt pretorski opierały dziedziczenie przewidzianej w tych porządkach klasy II spadkobierców na istnieniu pokrewieństwa agnacyjnego. I tak, ojciec dopuszczany był do dziedziczenia po zmarłym dziecku jedynie wtedy, gdy nie miało ono spadkobierców określanych jako *heredes sui*, czyli takich, którzy z chwilą śmierci spadkodawcy stawali się własnowolni (*sui iuris*). Natomiast matka, która według edyktu pretorskiego dziedziczyła po zmarłym dziecku w III klasie, po wydaniu *SC Tertullianum*, gdy

posiadała *ius liberorum* (z powodu trojga lub czworga dzieci – odpowiednio jako wolnourodzona albo wyzwolenica), dziedziczyła po jego *heredes sui*, ojcu dziecka, braćmi po ojcu, na równi z siostrami, a przed innymi agnatami. Jeszcze przed wydaniem komentowanej noweli Justynian rozszerzył te prawa, najpierw usuwając wymóg urodzenia trojga bądź czworga dzieci (C.8,58[59],2 z 528 roku), a następnie przyznał kobiecie prawo do dziedziczenia *ab intestato* zarówno w zbiegu z jej pozostałymi dziećmi (C.6,56,7 pr. z 528 roku, Nov. 22,47,2 z 536 roku), jak i w konkurencji z dziećmi i ich ojcem (C.6,56,7,1-2).

Jeżeli chodzi o regulację przewidzianą w komentowanej noweli, to w ramach klasy II spadkobierców dziedziczą albo sami rodzice spadkodawcy lub w ich braku dalsi wstępni (co ma miejsce wtedy, gdy zmarły nie pozostawił rodzeństwa rodzonego), albo dziedziczą wstępni w zbiegu z rodzeństwem rodzonym (rozumianym jako mające oboje rodziców wspólnych). W tym pierwszym przypadku (dziedziczenia wstępnych) o powołaniu do spadku decyduje bliskość stopnia (*successio graduum*), polegająca na tym, że krewni bliższego stopnia wykluczają dalszych. Przy czym przy dziedziczeniu wstępnych dalszych niż rodzice, spadek był dzielony na dwie równe części, z których jedna przypadała wstępnym w linii macierzystej, zaś druga wstępnym w linii ojczystej (w obrębie linii obowiązywał podział *in capita*). Także tutaj nie czyni żadnej różnicy płeć uprawnionego do spadku ani też fakt, że pochodził on z linii macierzystej lub ojczystej. Pamiętać wszakże należy, iż przyznanie ojcu prawa do dziedziczenia po zmarłym dziecku spowodowało konieczność modyfikacji przysługujących mu dotychczas uprawnień odnośnie do majątku dziecka określanego jako *bona adventicia* (zob. wyżej komentarz do rozdziału I). A zatem w zamian za prawo do dziedziczenia po dziecku tracił on przysługujące mu do tej pory w zbiegu z każdą klasą spadkobierców użytkowanie (*usufructus*) tego majątku. Powyższe dotyczy dziedziczenia ojca po *liberi legitimi*. Jeżeli zaś chodzi o dzieci nieślubne, mógł on dziedziczyć jedynie jedną szóstą pozostawionego przez nie majątku (Nov. 89,13 z 539 roku).

Natomiast w przypadku, gdy żyje rodzeństwo rodzone spadkodawcy, to dochodzi ono do dziedziczenia w zbiegu z żyjącymi wstępnymi spadkodawcy (istnienie wstępnych jest warunkiem *sine qua non* dziedziczenia

rodzeństwa w tej klasie; gdy ich brak, rodzeństwo dopuszczone jest do spadkobrania w klasie III – zob. niżej). Przy czym w nauce romanistycznej prezentowane są dwa odmienne poglądy. Według pierwszego, dominującego w literaturze przedmiotu, w zbiegu z rodzeństwem do dziedziczenia mogą dochodzić zarówno rodzice, jak i dziadkowie lub jeszcze dalsi wstępni zmarłego spadkodawcy. Drugi głosi natomiast, że rodzeństwo spadkodawcy wyklucza od dziedziczenia wstępnych stopnia dalszego niż pierwszy (a zatem dziadkowie i dalsi wstępni spadkodawcy dziedziczyliby jedynie wtedy, gdyby nie żyli ani jego rodzice, ani rodzeństwo, dzieląc spadek *in lineas*, o czym była już mowa wyżej).

Pamiętać również należy, że Nov. 118 w klasie II spadkobierców *ab intestato* przewiduje możliwość dziedziczenia jedynie braci i sióstr spadkodawcy, a zatem nie obejmuje dzieci rodzeństwa rodzonego. Ten porządek dziedziczenia zmieniła dopiero Nov. 127,1 z 548 roku, w której do dziedziczenia dopuszczono również dzieci rodzonych brata lub siostry, w zbiegu z wstępnymi i rodzeństwem rodzonym spadkodawcy.

Ad Nov. 118,3

W klasie III dziedziczenia *ab intestato* ustalonej ostatecznie w Nov. 118 do spadku powoływane było rodzeństwo spadkodawcy (tą grupą uprawnionych Justynian zajął się już wcześniej, odnośne regulacje zawarte były już bowiem w C.6,58,13-15 z lat 531-534 oraz w Nov. 84 z 539 roku). Przy czym rodzeństwo rodzone powoływane było po raz drugi (gdy nie dziedziczyło w klasie II w zbiegu z wstępnymi spadkodawcy), zaś rodzeństwo przyrodnie (spokrewnione ze zmarłym przez matkę albo ojca) – po raz pierwszy. To ostatnie dopuszczane było do dziedziczenia, gdy nie pozostał nikt z rodzeństwa rodzonego. W obydwu tych przypadkach dziedziczenia obowiązywała zasada, zgodnie z którą gdy jedno z rodzeństwa zmarłoby przed spadkodawcą, pozostawiwszy dzieci, to wstępowały one w miejsce swojego rodzica (zasada reprezentacji – *ius repraesentationis*). Takie uprawnienie nie przysługiwało jednak dalszym zstępnym zmarłego rodzeństwa (wnukom). W konsekwencji dzieciom rodzeństwa rodzonego (przykładowo siostrzenicy po rodzonej siostrze spokrewnionej ze spadkodawcą w trzecim stopniu pokrewieństwa), spadek był oferowany na przykład przed przyrodnim bratem (mającym ze

spadkodawcą wspólnego ojca), czyli krewnym stopnia drugiego. Justynian uzasadnia to, wskazując, że dzieci rodzeństwa rodzonego nie dziedziczą jako ich zstępni, lecz jak gdyby w zastępstwie swoich zmarłych rodziców, a zatem wykluczają rodzeństwo przyrodnie spadkodawcy na tych samych zasadach, co ich rodzice. W obrębie grupy spadkobierców, którzy doszli do dziedziczenia na zasadach opisanych powyżej, spadek, chociaż nie wynika to wyraźnie z tekstu komentowanego rozdziału Nov. 118, dzieli się wedle głów (*in capita*).

Jak już wyżej wspomniano, prawo reprezentacji przysługuje wyłącznie dzieciom rodzeństwa. Jeżeli zatem nie dziedziczyło ani rodzeństwo, ani jego dzieci, do dziedziczenia w klasie IV dochodzą pozostali krewni kognacyjni, bez ograniczenia co do stopnia pokrewieństwa ze zmarłym, przy czym o pierwszeństwie decydowała bliższość stopnia. Równi stopniem dziedziczyli w równych częściach (*in capita*). Dopuszczenie do dziedziczenia w tej klasie, między innymi, wujów i ciotki spadkodawcy, którzy byli z nim spokrewnieni w stopniu trzecim, a zatem w tym samym stopniu co dzieci rodzeństwa spadkodawcy, które dziedziczyły w klasie III, wskazuje, że Justynian postrzegał dziedziczenie jako instytucję opartą na więzach rodzinnych, w której o powołaniu do spadku nie decyduje sam stopień pokrewieństwa, ale faktyczna bliskość relacji ze zmarłym. A zatem dzieci rodzeństwa, które w klasie III powołane są w zbiegu z pozostałymi braćmi i siostrami spadkodawcy (spokrewnionymi z nim w stopniu drugim), tym bardziej, zdaniem cesarza, winny mieć pierwszeństwo przed równymi im stopniem wujami i ciotkami spadkodawcy. Umieszczenie osób spokrewnionych w tym samym stopniu ze spadkodawcą w różnych klasach wskazuje wyraźnie, że Justynian nie utożsamia kognacji, na której oparty jest wprowadzony w Nov. 118 system dziedziczenia *ab intestato*, z samym tylko faktem pokrewieństwa mierzonego jego stopniem (w przeciwnym razie w poszczególnych klasach powinny się znajdować osoby spokrewnione ze spadkobiercą w tym samym stopniu).

Pamiętać również należy, że ani komentowana Nov. 118, ani wspomniana wyżej uzupełniająca ją Nov. 127,1 nie mówią nic o małżonkach. Możliwe, że nadal podstawą ich powołania do spadku była przewidziana

w edykcie pretorskim czwarta klasa spadkobierców *ab intestato* (*unde vir et uxor*), ale dopiero po wszystkich kognatach.

Ad Nov. 118,4

W komentowanym fragmencie Justynian wskazuje zasady stanowiące fundament wprowadzonego przez niego systemu dziedziczenia beztestamentowego, a to oparcie powołania do dziedziczenia wyłącznie na pokrewieństwie kognacyjnym oraz równouprawnienie płci w stosunkach spadkowych. Według Monteskiusza „[…] cesarz Justynian usunął najdrobniejszy ślad dawnego prawa spadkowego; ustanowił trzy rzędy spadkobierców: zstępnych, wstępnych, bocznych bez żadnej różnicy między męskimi a żeńskimi krewnymi po mieczu a po kądzieli, i usunął wszelkie prawa, jakie istniały w tej mierze".

Ad Nov. 118,5

Komentowany fragment dotyczy kwestii związanych z opieką ustawową (*tutela legitima*), która miała miejsce w przypadku, gdy nie udało się skutecznie wyznaczyć opiekuna w testamencie (ten ostatni miał bowiem zawsze, z szacunku dla woli testatora, pierwszeństwo przed innymi rodzajami opiekunów). Po raz pierwszy dotyczące jej regulacje znalazły się w ustawie XII tablic, która do opieki powoływała potencjalnych męskich spadkobierców ustawowych pupila, a zatem w pierwszej kolejności jego najbliższego agnata, a gdy takowego było brak – członków rodu (opieka ustawowa tych ostatnich wyszła z użycia na początku pryncypatu). Powyższe wskazuje wyraźnie, że motywem ustanowienia tego rodzaju opieki była przede wszystkim ochrona interesów spadkobierców, zarządzających majątkiem podopiecznego. W prawie poklasycznym dopuszczeni zostali także niektórzy krewni kognacyjni (na przykład matka). Ostatecznie Justynian w miejsce agnatów wprowadził spadkobierców *ab intestato* podopiecznego. Pamiętać należy, iż w czasach panowania tego cesarza w grę wchodziła już wyłącznie opieka nad niedojrzałymi (*tutela impuberum*). Ustawowa opieka agnatów nad kobietami (*tutela mulierum*) wyszła bowiem z użycia w pryncypacie (*lex Claudia* datowana na lata 44-49), by najpóźniej w okresie poklasycznym (Konstantyn Wielki) zniknąć zupełnie. Oczywiście opiekunami byli przede

wszystkim pełnoletni mężczyźni (potencjalni spadkobiercy *ab intestato* osób oddawanych w opiekę), którym prawo tego nie zabraniało (na przykład nie mogły sprawować opieki osoby okryte niesławą) i którzy nie skorzystali z możliwości wymówienia się od tego obowiązku (*excusatio*). Istniało wiele przyczyn usprawiedliwiających niepodjęcie opieki, na przykład ukończone 70 lat, zły stan zdrowia, wykonywanie pewnych zawodów (na przykład lekarza) i funkcji publicznych czy sprawowanie innych opiek lub kuratel (przynajmniej trzech). Do sprawowania opieki ustawowej dopuszczone zostały również matka i babka (ale jedynie przed wszystkimi krewnymi pupila w linii bocznej), pod warunkiem że złożą one oświadczenie do publicznego protokołu, iż nie zawrą powtórnego małżeństwa oraz że zrzekają się ochrony, jaką daje im *SC Vellaeanum* (uchwała senatu z czasów Wespazjana, zakazująca kobietom zaciągania obowiązku w interesie innej osoby; zakaz był realizowany przez odmowę udzielenia skargi przeciwko kobiecie albo przyznanie jej zarzutu procesowego, za pomocą którego mogła sparaliżować roszczenie powoda). Ponieważ *tutor legitimus* nie mógł odrzucić swojej funkcji, w przypadku gdy do sprawowania opieki powołano kilka osób, sprawowały one ją łącznie, przy czym wolno im było wskazać spośród siebie jedną lub więcej osób, która faktycznie wykonywała tę funkcję. Niemniej nadal wszyscy powołani do opieki byli odpowiedzialni z tego tytułu (ewentualne roszczenia pupila przeciwko opiekunom zabezpieczone były dodatkowo generalną hipoteką na ich majątku).

Ad Nov. 118,6

Cesarz Justynian wykluczył heretyków od wprowadzonego przez siebie porządku dziedziczenia *ab intestato* w związku z tym, że w jednym ze swoich wcześniej wydanych rozporządzeń (Nov. 115,3,14 z 542 roku) uznał wzgardę wyznawanej przez wstępnego wiary katolickiej przez praktykowanie herezji i nieutrzymywanie więzi z Kościołem jako jedną z podstaw wydziedziczenia zstępnego i pominięcia go w testamencie.

Data zgłoszenia artykułu do redakcji: 27.04.2026
Data przyjęcia artykułu do druku: 15.05.2026
Finansowanie badań: Niniejsza publikacja nie otrzymała żadnego zewnętrznego wsparcia finansowego.
Oświadczenie właściwej komisji etycznej: Nie dotyczy.
Konflikt interesów: Autor deklaruje, że nie ma żadnego konfliktu interesów związanego z publikacją niniejszych badań.